

Али бин Осман аль-Ошинин өмүр баяны жана чыгармалары

Манас Максүтов*

Аннотация

Бул аалымдын толук аты жөнү Али бин Осман бин Мухаммед бин Сулайман Аби Мухаммед Сиражжуддин аль-Таймия аль-Фарганий аль-Ханафий аль-Оший. Ал замандаш аалымдар арасында Сиражжуддин “Диндин шооласы” деген лакабы менен таанылган. Качан туулгандыгы жана өмүр баяны туурасында так маалыматтар жок. Бирок чыгармаларынан анын Фергана өрөөнүнө караштуу, маданияттын очогу болгон Ошто төрөлгөндүгү белгилүү. Ал Ханафий мазхабынын жана Матуридий теориясынын көрүнүктүү усулчусу, Матуридий теологиясынын ойчулу (Мутакелими) катары белгилүү болгон. Ошол эле учурда ал чыгармаларынын адабият жанрында жазган акын катары да белгилүү болуп, заманындагы илим адамдарынан өзгөчөлөнүп турган. Ал Ислам укугу жана теология илими боюнча жогорку деңгээлде аалым даражасына жетишкен. Ошондуктан Али бин Осман аль-Оший “Диндин шооласы”, “Имам”, “Аллаама”, жана “Мухаккик” деген лакаптарга ээ болгон. Анын чыгармаларынан каза болгон жылы туурасында бирканча жоромолдор бар. Бир жоромолдо ал х.569/м.1173-жылы каза болгон деп айтылса, башка бир жоромолдо болсо х.575/м.1179-жылы каза болгондугу жөнүндө айтылып келет. Анын чыгармаларынан кээ бирлери гана биздин заманга чейин жетип келген. Ага таандык болгон чыгармалары төмөнкүдөй: *Нисабил-ахбар ли-тезкиретил-ахяр*, *Бадүль-амаали касыйдасы*, *Аль-Фатава ас-Сиражийя*, *Гурарул-Ахбар жана Дурарул-Анвар*, *Мухталифур-ривайа*.

Ачкыч сөздөр: Али ибн Осмон ал-Оший, өмүр баяны, Ошинин чыгармалары.

Ali b. Osman el-Üşî'nin Hayatı ve Eserleri

Öz

Tam adı Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman Ebû Muhammed Siracüddin et-Teymî el-Fergânî el-Hanefî el-Üşî. O kendi Döneminin alimleri arasında Siracüddin ünvanıyla tanılmaktadır. Ne zaman doğulduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Kendi eserlerinden onun Fergana bölgesindeki önemli kültür merkezlerinden birisi olan Oş'ta doğduğu bilinmektedir. Hanefî mezhebinin önde gelen fıkıh usulcüsü ve Mâtürîdî Kelamının önde gelen Mütakellimi olarak meşhur olmuştur. Aynı zamanda eserlerini edebiyat uslubu ile yazdığından iyi bir şair olarak bilinir ve kendi dönemindeki ilim insanları arasında ayrı bir yer tutar. O kendisini Fıkıh, hadis ve kelam alanına ağırlık vererek âlimlik seviyesine ulaştı. Bu nedenle Ali b. Osman el-Üşî “Siracüddin”, “el-İmâm”, “Allâme” ve “Muhakkik” diye lakablar'a sahip olmuş. Kendi eserlerinden vefat tarihiyle ilgili iki farklı tarih zikredilmektedir. Birincisi, 569/1173 senesinde diye zikir edilir, ikinci kayda göre ise 575/1179 senesinde vefat ettiği söylenir. Bir kısmının zamanımıza kadar ulaştığı eserleri şunlardır: *Nisâbü'l-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr*, *Bedül-Emâlî Kasidesi*, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, *Gurerü'l-Ahbâr ve Dürrerü'l-Eş'âr*, *Muhtelifü'r-Rivâye*.

Anahtar Kelimeler: Ali b. Osman el-Üşî, Biyografi, Üşî'nin Eserleri.

Biography and Works of Ali bin Uthmān al-Üshî

Abstract

The full name of this scientist is Ali b. Uthmān bin Muhammad bin Sulayman Abi Muhammad Sirāj al-Dīn al-Taymi al-Farghani al-Khanafiy al-Üshî. He was known as “Light of the Religion” among his friends and scientists who lived during his period. There is no exact information about his birth, when he was born, or his biography, but he mentioned in his novels that he was born

* Магистр, snm_09_mns@mail.ru

in Osh city in the Fergana valley. He was the famous theoretical trainer of Hanaphiy maskhab (maskhab - a way of the religion) and Maturidi, and he was famous as a founder of theology. He was more well-known than other scientists because of his theological, literary and scientific writings. He had a high-level degree in Islamic theology and science, and because of that he was nick-named “Din Shoolasy”, “Imam”, “Allaama” and “Muhakkik”. The year of his death is surmised from his books. According to one theory he died in 1173. Another theory is that he died in 1179. Only a few of his books are extant. His books are: *Niṣāb al-akhbār wa-tadhkirat al-akhyār*, *Qasida Bad’al-amālī*, *al-Fatāwā al-Sirājiyya*, *Gurar al-Akhbar and Durar al-Anvar*, *Muhtalifar-Riwaya*.

Keywords: Ali b. Uthmān al-Ūshī, Biography, Works of al-Ūshī.

(V) XI. жана (VI)XII. кылымдар Түрк урууларынын Ислам динине кабыл алуусуна өтө маанилүү доор болуп эсептелет. Ошол мезгилдерде Түрк уруулары бул динди кабыл алып Ислам ой пикирине өзгөчө чоң салымдар кошуу менен бирге белгилүү келамчылар (теологтор) суфилер (мутасаввуфтар) Ислам укукчуларын жана философторду өстүрүп чыгарышкан. Ал мезгилде Мавареннахыр аймагы илимий иш аракеттер жана саясий жагынан түрк урууларынан караханийлер жана Газнавилер мамлекетинин башкаруусунда болгон. Ушул учурда келам, философия, мистика жана ислам укугу сыяктуу диний илимдердин көрүнүктүү окмуштуулары, ойчулдары бул аймактан чыгышкан. Алардан бири Али бин Осман аль-Оши.

Бул аалымдын толук аты жөнү **Али бин Осман бин Мухаммед бин Сулайман Аби Мухаммед Сиражжуддин аль-Таймий аль-Фарганий аль-Ханафий аль-Оший**.¹ Ал замандаш аалымдар арасында **Сиражжуддин** «Диндин шооласы» деген лакабы менен таанылган. Анын өмүр баяны жөнүндө толук маалыматтар жокко эсе, ошого карабастан чыгармаларынан анын өмүр баяны жөнүндө төмөндөгүүчө ойлорго барышкан. Толук аты жөнүндө айтылган аттарынан биз атасынын жана чон атасынын атын бүлүүгө болот. Толук аты жөнүндө айтылган «Али бин Осман» деген ысымдан, атасынын аты «Осман» болгондугу жана «Али бин Осман бин Мухаммед» аталышынан анын чон атасынын аты жөнү «Мухаммед» болгонун билүүгө болот.

Качан туулгандыгы жана өмүр баяны туурасында так маалыматтар жок. Бирок чыгармаларынан анын Фергана өрөөнүнө караштуу, маданияттын очогу болгон Ошто төрөлгөндүгү белгилүү. Ал Ханафий мазхабынын жана Матуридий теориясынын көрүнүктүү усулчусу, Матуридий теологиясынын ойчулу (Мутакелими) катары белгилүү болгон. Ошол эле учурда ал чыгармаларыны адабият жанрында жазган акын катары да белгилүү болуп, заманындагы илим адамдарынан өзгөчөлөнүп турган. Ал Ислам укугу жана теология илими боюнча жогорку деңгээлде аалым даражасына жетишкен. Ошондуктан Али бин Осман аль-Оший «Диндин шооласы», «Имам», «Аллаама», жана «Мухаккик» деген лакаптарга ээ болгон. Анын чыгармаларынан каза болгон жылы туурасында бирканча жоромолдор бар. Бир жоромолдо ал х.569/м.1173-жылы каза болгон деп айтылса, башка бир жоромолдо болсо х.575/м.1179-жылы каза болгондугу жөнүндө айтылып келет. Анын чыгармаларынан кээ бирлери гана биздин заманга чейин жетип келген.

1 Aliyyu'l-Kari, *Dav'u'l-meālī ṣerhu bed'i'l-emālī*, (tahk. Abdulhamid et-Türkmeni) Darul-Feth Yaymevi, Ürdün 2015, s. 9. Hayreddin Zirikli, *el-A'lām: Kāmusu Terâcim li Eşher'ir-Ricâl ve'n-Nisâ*, c. IV, s. 311.

Ага таандык болгон чыгармалары төмөнкүдөй:

1. **“Нисабил-ахбар ли-тезкиретил-ахяр”**. Бул чыгармасы хадис илимине таандык болуп, жуз бөлүмдөн турат. Ар бир бөлүмүндө ондон хадистер топтолгон. Ошондо миң хадистин жыйнагын тузет. Бул чыгарманын элүүдөй нускасы күнүбүзгө жетип келген.²

2. **“Бадүль-амаали касыйдасы”**. Экинчи аты “Аль касыда тул-ламия”.³ Касыйда катары жана Араб тилинде жазылган. Бул чыгарма теология илими жана ишеним темаларын иликтейт. Аль-Ошийдин бул эмгеги кыска мөөнөттүн ичинде Ислам дүйнөсүнө жайылып, белгилүү болгон. Чыгарма арап тилинде жазылып, ыр саптарга окшоп акыркы тамгалары уйкаштырылып жазылган. Бул чыгарма бизге чейин жеткен жана коп жолу басылган. Кыска мөөнөттүн ичинде Ислам дүйнөсүндө кеңири белгилүү болуп, ал чоң көптөгөн чечмелөөлөр жазылган жана түрк тилдерине, немец тилине которулган. Орто Азияда жана башка Ислам өлкөлөрүндө азыркы мезгилдерде медреселерде окутулган теология китептеринен, ошондой эле совет доорундагы калк тарабынан окулган китептерден болуп эсептелет. Азыркы учурда кээ бир молдолордун колунда бул китеп бар жана окутулуп келүүдө. Бул чыгарма тууралуу араб тилинде жана трк тилинде жазылган чечмелөөлөрдүн эң белгилүү болгону, эң көп окулганы жана эң көп басылганы Али-йул-карий деген аалымдын чечмелөө китеби болуп эсептелинет. Бул китеп Байыркы учурларда да Орто Азиялык аалымдар тарабынан өзгөчө маани берилген. Бүгүнкү учурда Исламий билимдер менен алектенген кишилердин колунда негизги булак катары сакталып келүүдө.

3. **“Аль-Фатава ас-Сиражийя”**. Бул чыгарма Ханафи фикхына байланыштуу жазылган эң маанилүү китептерден бири болуп эсептелинет.⁴ Ислам укугу тууралуу бул чыгарманын кол жазма нускасы 526 беттен туруп, Багдад китепканасында бар экендиги билгилүү. Бул чыгарманын эң акыркы бетинде х.569/м.1199-жылында Ош шаарында жазылгандыгы тууралуу маалымат калтырылган.

4. **“Турарул-Ахбар жана Дурарул-Анвар”**. Бул чыгарма “Нисабил-ахбар ли-тезкиретил-ахяр” китебинин баш сөзүндө жазылган хадистер тууралуу айтылган китеп болуп, үгүт-насаат темаларыны ичине камтыган чыгарма болуп эсептелинет. Бул чыгарма негизинен Темурийе жана Кадирийе аты менен таанылган Ханефий фетва китептериндеги хадистерге баяндоо түрүндө жазылган.

5. **“Мухталифур-ривайя”** Бул чыгарма Абу хафс Умар бин Мухаммед бин Ахмет ан-Насафинин (537/1142) он бөлүмдөн турган жана 2669 саптан болгон “Манзуматун-Насафи фил-хилафин Абдулмухсин” аль-Кусайриндин “ал-жавахирул-

2 Mehmet Sait Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Üşî'nin Nisâbu'l-Ahbâr'i*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İzmir, 2005 (Yayımlanmamış Doktora Tez) s. 225-231.

3 M. Sait Özervarlı, “*Emâli*”, *DiA*, TDV Yayınları, c. XI, s. 73.

4 Kâtib Çelebi, *Keşfüz-Zunûn*, cilt I, İstanbul, 1971, s. 499.

манзума” аттуу чыгармасынын ачыктамасынын ачыкталып жазылган чыгарма болуп эсептелинет. Кийинчерек Али бин Осман аль-Ошийдин “*Мухталифур-ривайа*” аттуу бул чыгармасыны Кады Мухибуддин Абул-велид Мухаммед бин Мухаммед аль-Халаби аль-Ханафи(980/1572) тарабынан “*Истиксаун-нихайа*” аттуу мухтасар китеп болуп жазылган.⁵

5 Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, c. II, s. 1867.